

УДК 37.034+37.035.1

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ДОСВІД ТА НАЦІОНАЛЬНІ ТРАДИЦІЇ: ГАРМОНІЗАЦІЯ ПРІОРИТЕТІВ

Віктор АНДРУЩЕНКО

доктор філософських наук, професор,
академік НАПН України,
член-кореспондент НАН України,
ректор Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова,
Президент асоціації ректорів педагогічних
університетів Європи, головний редактор
часопису (м. Київ)

Ключові слова: людина, освіта, культура, виховання, традиції та інновації.

© Андрущенко В., 2014

Аналізується процес реформування вищої освіти України; відзначається необхідність його узгодження із загальноєвропейськими і світовими нормами, напрацьованим досвідом. Підкреслюючи авторитет і значення європейських освітніх стандартів, автор наголошує, що орієнтація на них аж ніяк не означає відкидання вітчизняного педагогічного досвіду, який багато в чому може бути корисним і продуктивним для країн європейського простору освіти. Система освіти кожної з країн має свої національні особливості. Їх сутність визначається характером цінностей, сформованих народом і культурою впродовж історичного розвитку. Цивілізованою вважається система освіти, у якій національне корелюється із загальнолюдським, не випадає з історичного контексту, а розвивається разом з розвитком історії, цивілізації, культури.

Взаємодія європейських та національних пріоритетів в освіті є проблемою, в залежності від вирішення якої та чи інша система освіти є конкурентоспроможною і затребуваною, або ж вживаною лише в рамках традиційно національної культури. Тоталітарні суспільства означені пріоритети «розводять» і протиставляють; демократичні – узгоджують. Сучасні об'єднувачі процеси в європейському просторі потребують аксіологічного узгодження і взаємодії систем освіти, виховання на цій основі людей, здатних до сприйняття і розуміння одне одного, налагодження ефективної співпраці. Останнє аж ніяк не означає нівелювання національного. Воно було, є і буде тією основою, яка визначає обличчя народу, його характер і унікальність у структурі народів і культур світу. З іншого боку, національне не може бути трактованим як «вивищення» одного народу над іншим. У взаємодії національних особливостей якраз і виявляється культурне розмаїття загальнолюдського – тієї унікальної основи для толерантного сприйняття, розуміння, поваги і співробітництва народів і культур, які прямують у майбутнє.

Загальносвітовою тенденцією у здійсненні освітніх реформ у розвинутих європейських країнах є, насамперед, зміни в управлінні освітою. Відбувається перерозподіл відповідальності за прийняття рішень між різними рівнями управління – державою і громадськістю. Реформи управління освітою на макрорівні (на рівні національних систем освіти) полягали, перш за все, у прогресивній децентралізації управління і делегуванні значних повноважень громадянському суспільству. Управління освітою переважно ґрунтується на демократичних (виборних) засадах за широкої участі громадськості, і контроль за освітянським процесом здійснює головним чином позавідомчий орган.

У європейських країнах склалась стійка традиція активного громадського обговорення проблем розвитку системи освіти. Важливість проблеми виводить її за межі професійних дискусій. В обговореннях бе-

руть активну участь і формують свої рекомендації не лише фахівці у сфері освіти, управлінці й батьки, а й політики, представники ділових кіл, міжнародні організації – від ЮНЕСКО і ОБСР до Всесвітнього банку, МВФ і СОТ. Така пильна увага до освіти пояснюється тим, що освіта сьогодні – це стратегічний ресурс, який забезпечує досягнення успіху не лише певним індивідам, виробникам, а й країнам загалом. Щодо останніх, то освіта стає також і чинником забезпечення національної безпеки [4, с. 35].

Реформи в західних країнах відбуваються за умов уважного ставлення і врахування дії загальносвітових і національних культурних традицій. «Традиції потрібні, – наголошує британський соціолог Ентоні Гіденс, – і завжди продовжуватимуть існувати, бо вони надають життю тяглості й форми. Ось візьмімо за приклад академічне життя. Кожен в академічному світі працює всередині традицій. Навіть академічні дисципліни як певні цілісності – як-от економіка, соціологія або філософія – мають традиції. Причина тут у тому, що ніхто не в змозі працювати на підставі повної еkleктики. Без інтелектуальних традицій ідеї не мають ніякого стрижня чи спрямування» [5, с. 37].

Що стосується інновацій, звичайно, академічні традиції підлягають змінам, вони еволюціонують відповідно до вимог інформаційного суспільства, яке не зможе успішно функціонувати, не оновлюючи та не нарощуючи свій науково-освітній потенціал. Насамперед утверджується традиція безперервної освіти. У міжнародних документах вона задекларована як необхідна умова розвитку особи, її здібностей і конкурентоспроможності на ринку праці. Вона вважається на сьогодні головною інновацією і є важливою стратегією для Європи, яка дозволить у майбутньому створити європейське суспільство, з якого утворюється суспільство прогресу, здатне забезпечити Європі незалежність від економічних і суспільно-політичних загроз інших держав. Зусилля в справі розвитку безперервної освіти в Європі мають не тільки культурні особливості і локальне значення, а також є засобом для індивідуального і колективного самоствердження. З цих причин в останні роки про-

блема навчання протягом усього життя стала однією з головних проблем інститутів Європейського Союзу, а конкретно – Європейського парламенту і Ради Європейського Союзу. У резолюції Ради Європейського Союзу від 27 червня 2002 р. з питання навчання протягом усього життя підкреслювалося, що безперервне навчання має складатися з формального навчання (у системі шкільного навчання), навчання, крім формального (курси, навчання, конференції) та неформального (література, ТВ, Інтернет, власний досвід), з дошкільного віку до часу після виходу на пенсію [13, с. 134].

Необхідність розробки європейських рамок кваліфікації для навчання протягом усього життя підкреслювалася в спільних звітах Ради та Комісії у 2004 і 2006 рр., коли впроваджувалася програма «Освіта та навчання 2010». Обома цими інститутами Європейського Союзу в той час було розроблено та прийнято рішення від 15 грудня 2004 р. стосовно питання про єдині рамки спільноти для гарантії прозорості та компетенції – «Europass», а також спільна рекомендація від 18 грудня щодо питання про ключові компетенції в процесі навчання протягом усього життя. «Europass» – це п'ять зразків документів, які можна буде збирати з метою підтвердження своїх кваліфікацій і компетентностей, отриманих на території всієї Європи. Завдяки цьому кваліфікації стануть чіткішими і легкими для розуміння в різних країнах і системах в Європі, і будуть досягнуті дві головні, поставлені перед ними, мети – посилення мобільності громадян між країнами-учасницями Союзу і полегшення їм безперервного навчання [13, с. 136].

Співвідношення необхідних інновацій та традиційної складової в освіті останнім часом стає предметом гострих дискусій, оскільки, хоча необхідність та користь інновацій незаперечна, цей процес також може містити певні загрози. Загострення конфлікту між «консервативно-охоронною» та «інноваційною» орієнтацією носіїв цих типів мислення і стає запорукою перетворень в освіті. Свого розв'язання потребує й проблема збільшення дистанції між інноваційними освітніми проектами, кількість

яких останнім часом зростає у геометричній прогресії, і можливостями їх реалізації. Як правило, вони потребують докорінних змін у системі освіти: створення нової інфраструктури, яка була б здатна забезпечити реалізацію інноваційного проекту, запровадження нових стратегій управління. Багато в чому саме несформованість цього предметного складника простору освіти стає причиною руйнування його інноваційного потенціалу, суттєво стримуючи можливості синхронізації соціокультурних прагнень суспільства і професійного їх забезпечення в освітній галузі. Крім того, традиційна система освіти недостатньо враховує особливості соціального механізму зміни поколінь. Ідеться про розуміння історії людства як послідовного чергування поколінь, «...кожне з яких використовує матеріали, капітали, виробничі сили, передані йому всіма попередніми поколіннями; в силу цього дане покоління, з одного боку, продовжує успадковану діяльність вже у змінених умовах, а з іншого – видозмінює старі умови у ході абсолютно зміненої діяльності» [9, с. 67]. Перша частина цього механізму зв'язку між поколіннями зорієнтована на необхідність вносити корективи в систему освіти у зв'язку зі зміненими умовами. Друга, що засвідчує змістовні зміни у самій діяльності, фактично не репрезентована як в освітній практиці, так і в проектах нових освітніх систем. Вони все ще звернені в минуле, яке детермінує зміст освіти і соціально-педагогічні способи його трансляції. Саме так утверджується консервативно-охоронний характер освітньої діяльності. Пристосовуючи старий зміст до принципів нових умов, ми можемо лише наздоганяти соціальну дійсність з її невичерпним прагненням до змін. Таким чином, виникає необхідність переходу до випереджального характеру функціонування освітніх систем, їх переорієнтації із засвоєння минулого на відкриття (проекування) майбутнього.

Європейська аксіологічна традиція заснована на підґрунті раціоналізму та являє собою протягом історії різноманітні його інваріанти. Тому сучасна європейська освіта постає як система раціональних способів

впливу на особистість відповідно до соціально значущих цілей. Раціональні методи виховання й освіти розроблялися в Європі з часів античності. Освіта на основі принципів раціональності постає найважливішою цінністю сучасного суспільства, без якої неможливе ні збереження його морального і пізнавального базису, ні випереджальний розвиток, що дозволяє говорити про освіту як умову збереження і виживання суспільства. Найважливішою системоутворючою ознакою європейської освіти є принцип раціональності як стрижень європейської культури, як метод організації внутрішньої змісту європейської освіти [6, с. 32].

Стійка європейська традиція освітніх реформ – реалізація ідеї громадянської освіти та виховання як запоруки формування відповідної моральної особистості. Західний досвід формування громадянина, виховання загальнолюдських цінностей є надзвичайно цінним для порівняльного аналізу й може стати надійною основою педагогічних досліджень у нашій країні, яка прагне створити громадянське суспільство, посісти гідне місце в демократичному світі. Протягом кількох останніх десятиліть помітно посилилася увага сучасних європейських учених і педагогів до вивчення проблеми громадянського виховання в умовах міжкультурної інтеграції. Пріоритети громадянського виховання визначаються ними виходячи із загальнолюдських цінностей. До таких пріоритетів належать: виховання толерантного ставлення до інших рас, релігій, соціальних устроїв і культурних традицій; формування особистісних високоморальних якостей, готовності допомагати іншим людям; виховання в ім'я миру [1, с. 11].

Альфа і омега європейських освітніх реформ – інтереси й потреби людини, її права та свободи. У західній культурі, зазначає швейцарський культуролог Дені де Ружмон, витворено ідеал людської особистості, яка подвійно відповідальна перед своїм покликанням і своєю державою, яка водночас незалежна і зобов'язана, а не лише вільна чи лише заангажована. Ця людина вірна собі, коли вона погоджується на діалог і творчий динамізм. Вона зраджує себе, зраджує творчий геній Європи, коли поступається споку-

сі зліквідувати один із термінів конфлікту або ж намагається замкнутися у своїх особливостях, або ж коли хоче всім нав'язати їх [12, с. 50]. Тому толерантність, необхідність пошуку діалогу, зрозуміла в широкому значенні слова комунікація поступово стають домінантами цивілізаційного розвитку, де все більшу роль і значення в суспільному житті відіграє готовність вислухати іншого, зрозуміти резони та спосіб його аргументації [8, с. 127]. Європейська спільнота з великою пошаною ставиться до освітніх систем різних країн. Адже світоглядно-ціннісною засадою європейської освіти була і залишається єдність у розмаїтті. Така єдність виявляє себе у плюралізмі національних систем освіти, що узгоджуються з європейськими стандартами та цінностями. Місія європростору – зберегти національні духовні цінності та стати бар'єром культурній гомогенізації. Цей простір має утверджувати національну ідентичність особи та її культурну самобутність [11, с. 27].

Виходячи із пріоритетності особи західноєвропейські країни законодавчо закріпили свободу освіти як соціальну цінність. Свобода виявлена в доступності освіти, що стимулює її вибір відповідно до особистих потреб. У європейському просторі доступність освіти органічно пов'язана з відповідальністю особи перед собою і суспільством, яке кредитує особу, а не заклад. Це спонукає особу робити зважений вибір, адже кредит належить повернути суспільству. Тому доступність освіти корелює з такими її вартісними рисами, як якість, суспільна потреба та особистісна самореалізація. При цьому якість освіти є значущою вартістю для особи, її саморозвитку й самоствердження [11, с. 29].

Саме тому завдання освіти сьогодні полягає не лише в наданні основ знань з певних предметів, але й у формуванні різнобічно розвиненої, духовної, морально зрілої особистості, готової відповісти на виклики сучасного життя, усебічне втілення в суспільне та індивідуальне життя цивілізаційних основ життєустрою, заснованих на загальнолюдських цінностях і відродженні духовних, моральних і культурних засад життя [8, с. 128]. Теоретичні напрацюван-

ня науковців репрезентують нову парадигму освіти, що розвивається як відповідь на виклики цивілізації і одночасно як відповідь на потреби людини знайти своє місце і можливості самореалізації у новому глобальному просторі.

Усвідомлення доленосної ролі освіти в розвитку сучасного суспільства стало основою для прийняття багатьма країнами світу стратегічних проектів і програм: «Освіта двотисячного року» (ФРН), «Освіта Америки XXI століття» (США), «Освіта майбутнього» (Франція), «Модель освіти XXI століття» (Японія) та ін., у яких визначені основні напрями розвитку національних систем освіти і які вважають вирішальним фактором досягнення конкурентоспроможності країн у світовому просторі та забезпечення сталого економічного й соціального розвитку. Одним із основних завдань освіти XXI століття визначено виховання у молодих людей навичок і здібностей прилаштування до світу, що швидко змінюється [4, с. 36]. Наприклад, система навчальної та виховної роботи Великобританії має багатовікові традиції виховання та освіти на засадах загальнолюдських і національних цінностей, які дають вагомий позитивні результати як у житті цілої країни, так і в становленні окремої особистості. Оновлення освітньо-виховного процесу Великобританії на початку нового тисячоліття зумовлене принципами демократизму, культуровідповідності, систематичності й спрямоване на максимальне сприяння утвердженню загальнолюдських цінностей, виховання толерантних стосунків між різними народами та культурами, формування європейської громадянськості тощо [10, с. 30].

В останні десятиліття розвиток освіти у Великобританії є одним з пріоритетних напрямів у державній політиці, незалежно від того, які політичні сили перебувають при владі. Прийняття рішень, що визначають перспективу розвитку галузі, здійснюється на найвищому рівні в ієрархічній структурі управління парламентом, урядом. Особливістю системи освіти в Англії можна назвати переважання державного сектора. Процес «одержавлення» системи освіти розпочався значно пізніше, ніж в інших країнах

Західної Європи. Вплив держави на розвиток освіти ще більше зріс, що пов'язано з необхідністю його фінансування. На сьогодні держава оплачує 80% поточних і 90% капітальних витрат університетів. Приватні вкладення не перевищують 4% загальних витрат на освіту.

Побудова процесу навчання та виховання у Франції, його вдосконалення в умовах демократії та його загальнолюдська спрямованість можуть бути визначені як перехід від імперативної до гуманістичної педагогіки, спрямованої на розвиток і саморозвиток особистості, перехід від монологу до діалогу як найважливішої передумови переходу від диктату до взаємодії, від простого засвоєння інформації до розвитку свідомого мислення. Для французької педагогіки формування загальнолюдських цінностей – це один із головних напрямів громадянського виховання, що визначається гуманізмом наукового світогляду та його ідеалом – усебічним розвитком людини [1, с. 13].

У європейських країнах, незважаючи на експансію ринкових цінностей, національні освітні системи генерують і транслиують культурно-історичну пам'ять кожного народу. Саме тому Д. де Ружмон наголошує, що «Європа є батьківщиною пам'яті. Вона є навіть пам'яттю світу, тим місцем світу, де зберігають і відтворюють найдавніші документи людської раси, і роблять це не лише в музеях та бібліотеках, але також у звичаях, традиціях, у мовних навичках, у близькості людських відносин» [12, с. 25]. Збереження культурного різноманіття Європи – це мета конституювання європейського освітнього простору і його незаперечна вартість. «Справжня культура, зазначає Д. де Ружмон, не є якоюсь оздобою, звичайною розкішшю, чи набором спеціальностей, що не стосуються обивателя. Вона постає із усвідомлення життя, постійної потреби поглиблювати значення життя, збільшувати владу людини над речами. Вона створила велич Європи» [12, с. 66]. Власне, творення, передання і вироблення культури, на думку мислителя, є результатом постійного діалогу між великою кількістю реальностей і антагоністичних тенденцій. Саме в цій дискусії таємниця динамізму і творчого злету європейців.

Сучасна Україна перебуває у стані соціокультурної трансформації та інтеграції у європейський освітній простір як соціокультурний феномен, який являє собою, перш за все, діалог культур. Безперечним фактом є те, що саме освіта постає шляхом створення людської спільності. Тому освіту треба розглядати як історично створений іманентний людству механізм його самоінтеграції. Міністерство освіти і науки України останнім часом проголошує необхідність приведення мережі вищих навчальних закладів у відповідність до реальних потреб держави, поетапної передачі всіх вищих навчальних закладів до сфери управління МОН, оптимізації мережі вишів шляхом їх об'єднання, створення крупних регіональних, корпоративних, дослідницьких університетів, у яких буде зосереджений високий науково-педагогічний і методичний потенціал, забезпечені сучасні стандарти організації навчального процесу і наукових досліджень, упроваджений сучасний університетський менеджмент. Достатньо гострою в Україні є проблема структурних невідповідностей між обсягами і структурою підготовки фахівців з вищою освітою і реальними потребами економіки й суспільства. Вища школа готує багато фахівців, які не знаходять попиту на внутрішньому ринку праці і не можуть працевлаштуватися, або тому, що немає потреби в таких фахівцях, або тому, що працевлаштування не влаштовує рівень їх кваліфікації. Водночас економіка відчуває нестачу у кваліфікованих фахівцях у багатьох базових галузях. З одного боку, готуючи фахівців, яким нелегко працевлаштуватися, виші виконують важливі соціальні функції підвищення загального рівня освіченості нації та пом'якшення проблеми зайнятості молоді. Однак, з іншого боку, державний бюджет не виконує завдання забезпечення кваліфікованими фахівцями ті галузі економіки, за рахунок яких Україна повинна здійснювати науково-технічний розвиток [2, с. 40].

Зрозуміло, що просте запозичення й перенесення європейських ціннісних засад освіти на терени України не дають очікуваних результатів. Адже європейські країни – це стабільні суспільства з усталеними демократичними та соціально орієнтовани-

ми ринковими традиціями. Тут цінністю є самодостатня особа, яка самоздійснює себе в особистому, професійному та соціальному вимірах. Тому й особа і суспільство потребують не будь-якої, а якісної освіти. Без перспективи самореалізації для особи немає мотивації в здобуванні якісної освіти [11, с. 31].

Аксіологічна складова освіти проектується як визнана та узгоджена домінанта. Ціннісне наповнення є константою, суспільною ідеологією, спроможною до певної трансформації. Свого часу Андре Жид висловив думку, про те, що найбільший інтерес для антропологічної науки представляє не схожість, а відмінність між людьми. З плином часу на початку ХХІ століття Ж. Делор та І. Бех посилюються на необхідність перегляду етичних, аксіологічних і культурних аспектів освіти, забезпечити кожному можливість зрозуміти іншого у всій його своєрідності та зрозуміти світ з його хаотичним рухом до певної єдності. Але для цього необхідно починати з уміння розуміти самих себе. Ця думка – основа будь-якого аналізу розвитку, прогресу, змін освіти. На ній вибудовується перший принцип освіти: «навчитися жити разом» [7, с. 16].

Освіта – органічна частина духовного життя суспільства. Саме в цій системі створюється майбутнє, продукуються і передаються соціокультурні та особисті цінності. Таке високе призначення виховання і навчання підростаючого покоління вимагає підготовки фахівців в умовах гуманістичного освітнього простору, фундаментом якого може бути педагогічна аксіологія [3, с. 125]. Для України зазначені процеси складніші тим, що традиційні цінності потребують відродження після тоталітарної спадщини, оскільки в тоталітарних суспільствах відбувається аксіологічне протистояння освітніх систем. Взагалі аксіологія, яка надзвичайно активізувалася наприкінці ХХ століття, постає складовим компонентом гуманітарної парадигми, що, звісно, не корелює з підґрунтями тоталітарного буття. Проте у ХХІ столітті ціннісний смисл людського життя у всіх його функціональних виявах набрав особливого, надзвичайного значення.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бажановська О.В.** Роль загальнолюдських цінностей в процесі формування громадянина європейської держави / О. В. Бажановська // Вісник ЛДПУ імені Тараса Шевченка. – 2003. – № 7 (63). – С. 9–14.
2. **Бакіров В. С.** Вища школа України: на шляху до європейських стандартів / В. С. Бакіров // Академическая мобильность – важный фактор образовательной евроинтеграции Украины : матер. междунар. науч.-практ. конф., Харьков, 16–19 нояб. 2010 г. ; редкол. : В. И. Астахова и др. – Харьков : Изд-во НУА, 2010. – С. 37–46.
3. **Безбородих С. М.** Аксиологічний підхід в системі професійної підготовки майбутніх фахівців початкової школи / С. М. Безбородих // Вісн. ЛНУ ім. Т. Шевченка. – 2011. – № 4 (215). – С. 124–130.
4. **Бойко А. І.** Проблеми розвитку системи освіти в умовах ринкових трансформацій / А. І. Бойко // Вища освіта України. – 2008. – №2. – С. 34–38.
5. **Гіденс Е.** Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя / Е. Гіденс. – К. : Альтерпрес, 2004. – 100 с.
6. **Клепко С. Ф.** Філософія освіти в Європейському контексті : монографія / С. Ф.Клепко. – Полтава : ПОІППО, 2006. – 328 с.
7. **Крижко В.** Аксиологічні виміри освітніх змін на засадах стандартів європейського освітнього простору / В. Крижко, Є. Павлютенков // Інтегративний характер ціннісних вимірів освіти в стандартах Болонського процесу : матер. міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Бердянськ, 21–23 травня 2008 р.). – Бердянськ : БДПУ, 2008. – С. 15–18.
8. **Малімон В.** Вплив ціннісного досвіду молоді на вибір життєвих стратегій / В. Малімон // Безперервна освіта в Україні: реалії та перспективи / за ред. В. Андрущенко ; М-во освіти і науки України ; Акад. пед. наук України ; Ін-т вищої освіти АПН України. – К., 2008. – Вип. № 4. – С. 127–128.
9. **Марченко О. В.** Трансформація сучасного простору освіти: тенденції та пріоритети / О. В. Марченко // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2011. – № 4. – С. 62–68.
10. **Мороз Н. С.** Загальна характеристика системи виховної роботи в середніх навчальних закладах Великої Британії / Н. С. Мороз // Педагогічний альманах. – 2009. – Вип. 4. – С. 25–32
11. **Рижак Л.** Євроінтеграція вищої освіти України: аксиологічний вимір / Л. Рижак // Вісн. Львів. ун-ту ім. І. Франка. – Філософські науки. – 2008. – Вип. 11. – С. 27–37.
12. **Ружмон Д.** Європа у грі. Шанс Європи. Відкритий лист до європейців / Д. Ружмон. – Львів, 1998. – 277 с.
13. **Куля Е.** Непрерывное образование в XXI веке в документах институтов европейского союза / Е. Куля, М. Пенковска // Образование через всю жизнь. Непрерывное образование для устойчивого развития : труды Международного Сотрудничества ; под ред. Н. А. Лобанова и В. И. Скворцова. – СПб., 2010. – С. 133–137.

CITED LITERATURE

1. **Bazhanovska O.V.** Role of values in the process of European state citizen formation / O. V. Bazhanovska // Bulletin T. Shevchenko LDPU. – 2003. – № 7 (63). – P. 9–14.
2. **Bakirov V.S.** High School in Ukraine: tracking the way to European standards // Academic mobility is an important factor for educational eurointegration of Ukraine : intern. scient. and pract.conf., Kharkov, November 16–19, 2010 г. ; edit. staff: V.I. Astakhov and coll. – Kharkov : NUA Print, 2010. –P. 37–46.
3. **Bezborodykh S.M.** Axiological approach in the professional training system of future primary school specialists / S. M. Bezborodych // Bulletin T. Shevchenko LNU – 2011. – № 4 (215). – P. 124–130.
4. **Boiko A.I.** Problems in development of education system under the conditions of market transformations / A. I. Boiko // Vyshcha osvita Ukrainy. – 2008. – №2. – P. 34–38.
5. **Gidens E.** Changeable world: how globalization transforms our life / E. Gidens. – K. : Alterpres, 2004. – 100 p.
6. **Klepko S.F.** Philosophy of education in European context: monograph / S.F. Klepko. – Poltava : POIPPO, 2006. – 328 p.
7. **Kryzhko V.** Axiological measurements of educational changes based on European educational area standards / V. Kryzhko, Ye. Pavliutenkov // Integrative character of valuable measurements of education within Bologna process standards : intern. scient.-pract. Internet conf. (Berdiansk, May, 21–23 2008). –Berdiansk: BDPU, 2008. – P. 15–18.
8. **Malimon V.** Influence of valuable experience of youth toward life strategies choice / V. Malimon // Lifelong education in Ukraine: realities and perspectives / edit. V. Andrushchenko ; Education and Science Ministry of Ukraine ; Pedag. Science Acad. of Ukraine ; High Education Inst. of Pedag. Science Acad. Of Ukraine. – K., 2008. – Issue. № 4. – P. 127–128.
9. **Marchenko O.V.** Transformation in contemporary education area: tendencies and priorities / O. V. Marchenko // Theory and practice social systems management. – 2011. – № 4. – P. 62–68.
10. **Moroz N.S.** General characteristics for the training systems in secondary educational establishments in Great Britain / N. S. Moroz // Pedagogichnyi almanakh. – 2009. – Issue. 4. – P. 25–32
11. **Ryzhak L.** Higher education of Ukraine in eurointegration: axiological measurement / L. Ryzhak // Lviv I, Franko University Bulletin. – Filosofski nauky. – 2008. – Issue. 11. – P. 27–37.
12. **Ruzhmon D.** Europe in game. Chance for Europe. Address to Europeans / D. Ruzhmon. – Lviv, 1998. – 277 p.
13. **Kulia E.** Lifelong education in the XXI st century in the European Union documents / E. Kulia, M. Penkovska // Lifelong education. Lifelong education for sustainable development : works of International Cooperation ; edit. N.A. Lobanov and V. I. Skvortsov. – Spb., 2010. – P. 133–137.